

10. Лукин М.Ф. Критерии перехода частей речи в современном русском языке // Филологические науки. – 1986. – № 3. – С. 49 – 57.
11. Мигирин В.Н. Отношения между частями речи и членами предложения // Филологические науки. – 1959. - № 1. – С. 130 – 140.
12. Мигирин В.Н. Процессы переходности на уровне членов предложения // Филологические науки. – 1968. – № 2. – С. 41 – 52.
13. Плющ М.Я. Грамматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища школа, 2005. – 286 с.
14. Русская грамматика / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Изд-во «Наука», 1980. – 712 с.
15. Хант Г.О. Конверсія на синтаксичному рівні як один із проявів мовної економії в сучасній німецькій мові [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2006/06hgosnm.zip>.
16. Чорнобривець С.Г. Член речення з подвійним зв'язком із значенням стану // Мовознавство. – 1983. - № 3. – С. 69 – 71.
17. Шапиро А.Б. К учению о второстепенных членах предложения в русском языке // Вопросы языкознания. – 1957. – № 2. – С. 71 – 85.
18. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.

The article deals with the transposition on the syntactic level, peculiarities of this process in the modern Ukrainian language. It analyses the transposition of the case forms of nominal into position of compound nominal predicate.

Key words: transposition, translation, transition, syntactic position of predicate.

Л.О.Харченко

ВАЛЕНТИСНЕ ВИРАЖЕННЯ ДІСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ

У статті аналізується семантика дієслівної лексики на позначення назв емоцій і почуттів людини в аспекті їх валентисного потенціалу, особливостей функціонування в простому елементарному реченні.

Сучасний стан розвитку української мовознавчої науки позначений посиленою увагою до функціонування лексико-семантичних груп дієслів з погляду виявлення їх семантики й адекватного вираження її в структурі речення. Робляться спроби опису семантики дієслів емоційного стану особи та контекстуальної зумовленості варіювання смислів у структурі речення за ознакою конструктивності / деструктивності (Л.І.Ніколаєнко), за оцінним значенням “позитивні/негативні” (О.М.Вольф) тощо.

Конструктивно дієслова лексико-семантичного поля емоційного стану, що є предметом дослідження у пропонованій статті, можуть бути репрезентовані як одновалентні, так і двовалентні, напр.: *Я люблю і Я люблю світанки, аби були великі і пишні квіти, а не якесь дрібнизначне, - викидає оберемок айстр на стежку (М.Матіос); - Агій на таке чудо! Усі допитуються, у кого взяла та в кого... ще наврочать мені врожай, - не розгинаючись від грядки, відповідає – нібито сердиться – Марія (М.Матіос) і Вона сердиться на нього.* Особливістю двовалентних дієслів лексико-семантичного поля (ЛСП) емоційного стану полягає в тому, що, на відміну від одновалентних дієслів, двовалентність має чітко виражену об'єктну спрямованість, пор.: *Посміялися в селі, побідкалися та назвали Степана дурним забули (М.Матіос) і Її взяла злість, що всім байдуже про те лихо, а їй самій прийшлося бідкатись за всіх (І.Нечуй-Левицький).* Емоційний стан, наявність якого є основоположною при виникненні розглядуваного типу відношень, властивий лише живим істотам. Незаперечним є той факт, що, незважаючи на певну невмотивованість та неконтрольованість переважної більшості емоційних відношень, почуття все ж мають раціональний елемент. Можна сказати, що сам факт виникнення почуття є суто емоційним, але при детальному аналізі він виявляє раціональне обґрунтування, має, хоч і приховану, але реальну причину. Як раціональне, так і емоційне сприйняття світу властиве лише живим істотам. Так, для людини її почуття та емоційні відношення до інших предметів ґрунтуються на особистих, індивідуальних принципах, поглядах, уподобаннях.

Як відомо, у синтаксичній структурі української мови граматичні категорії відмінка нерівноправні. Знахідний відмінок є другим після називного, оскільки його функцією є позначення одного з найважливіших у структурі речень граматичних значень – вираження об'єктних відношень, зокрема для дієслів на позначення емоційного стану і почуттів. Поєднання з дієсловом-предикатом реалізується через встановлення тісного підрядного зв'язку між суб'єктом (іменником) та об'єктом (іменником у знахідному відмінку), наприклад: ... *Він любив пахощі свіжого хліба й золоту задуму соняшників* (М.Стельмах); *Мабуть, тому вподобав я дивитись на небо, що з-поміж усіх кольорів найдужче люблю синій* (О.Довженко).

Як зазначає Масицька Т.Є., у простому з формально-синтаксичного погляду ускладненому реченні предикатні синтаксеми є показниками згорнутого елементарного простого речення й одночасно виражають семантико-синтаксичні відношення до незгорнутого (основного) в ускладненій конструкції елементарного простого речення [9, 56]. Предикатні синтаксеми в субстанціальній суб'єктній позиції об'єднують у своєму функціонуванні семантико-синтаксичну функцію субстанціальної суб'єктної синтаксеми, яка зумовлена відповідною позицією суб'єкта, і семантику відношень між елементарними простими реченнями, наприклад: у реченні *Звістка радувала нас* предикатна синтаксема, яка виражена іменником *звістка*, відповідно до субстанціальної суб'єктної позиції виражає суб'єктну функцію. Поряд з цим, не виступаючи власне-іменниковим словом, предикатна синтаксема *звістка* вказує, крім того, на причиново-наслідкові відношення між елементарними простими реченнями, пор.: *Звістка радувала нас; Ми раділи, бо отримали звістку*.

Дієслова стану становлять своєрідну з погляду синтаксичних і морфологічних ознак групу. Стан, зокрема емоційний, пов'язаний з часовими параметрами, він реалізується на тому відрізку часу, з яким співвідноситься, і вказує на тимчасову характеристику предмета (особи). Емоційний стан, який притаманний істотам, являючи собою змінну величину, передбачає, що ця істота може перебувати і в інших станах. Звідси стан не є характерною ознакою істоти, яка передає його внутрішню сутність. Емоційний стан є непостійним, він охоплює відповідний відрізок часу на часовій осі. Емоційний стан реалізується у певному місці в чітко визначений час, він виникає, триває, протікає і не зазнає упродовж відповідного проміжку часу таких змін, які б свідчили про перехід до іншого стану. Дієслова стану *кохати, відкохати, бентежити, відбентежити, відревнувати, відхвилювати, любити, ненавидіти, перебентежити, покохати, полюбити, поревнувати, ревнувати, розкохати, розлюбити, розхвилювати, хвилювати тощо* мають чітко виражену часову характеристику: емоційний стан виникає в певний час, протікає по часовій осі й завершується в найближчий або у віддалений час.

Семантика цих дієслів виражає певний емоційний стан істоти. Правобічна і лівобічна валентність дієслів цього типу реалізується через власне-іменники (здебільшого на позначення назв-істот), напр.: *Але жодна з них не збентежила серця молодого сезонника* (В.Земляк); *Ненавиділа і зневажала тепер імператора, як може це робити жінка молода, повна сил...* (П.Загребельний). У реченні – *Від років і смутку нема зілля, - зітхає вдова; вона й досі журилась і за чоловіком, і за сином-одином, які померли в моровицю років з п'ятнадцять тому* (М.Стельмах) локативна синтаксема *досі* вказує на обмеженість, зумовленість часового проміжку часу на часовій осі перебігу, протікання емоційного стану. Локативні синтаксеми не становлять цілковито нової щодо дієслів стану семантичної сутності, що уможливує загалом визначення їх як предикатів стану. Проте їх природна формально-синтаксична і морфологічна своєрідність зумовлює виділення цього типу слів в окремий предикатний клас.

Дієслова на позначення емоційного стану людини, крім оцінної мотивації, мають і причиново-наслідковий зв'язок, наприклад: у реченні “*Чого б йому сердитись?*” – *знизила плечима дівчина* (М.Стельмах); *Що з того, що він у неї другий чоловік, що з того, що вона старша за нього на п'ять років, що з того, що вона перед людьми стидається оцих ніякових п'яти років, а на самоті, коли милує її стидається, що в неї починають прив'ядати груди* (М.Стельмах).

Загальносемантична структура емоційного стану, репрезентованого дієсловом емоційного стану на глибинному рівні, розкривається через дієслово емоційного стану (V), суб'єкт (S) та об'єкт емоційного стану (O). Поверхнева структура дієслова емоційного стану зумовлена його глибинною семантичною структурою, але не завжди збігається з нею.

Репрезентації суб'єктно-об'єктних відношень, переданих дієсловом на позначення емоційного стану, відповідає одно-однозначна модель, кожний складник якої збігається зі складником глибинної синтагматичної структури, наприклад:

S - V - O
Я заздрю тобі

Подібні структури широко представлені в сучасній українській мові, наприклад: *При цьому він дедалі більше ненавидів її домашність* (Ю.Андрухович); *Як тебе не любити, Києве мій...* (Д.Луценко). У наведених структурах суб'єкт співвідноситься з підметом, вираженим іменником чи займенником у називному відмінку однини або множини. Обов'язкову об'єктну позицію на поверхневому рівні займає прямий чи непрямий додаток, виражений прийменниково-відмінковою або безприйменниковою формою: **гордувати** (ким, чим), **любити** (кого), **ненавидити** (кого).

Суб'єкт стану традиційно розглядається як статичний, неактивний, що зближує його із суб'єктом ставлення, на відміну від агентичного (активного) суб'єкта дії. Неактивний характер суб'єкта полягає в тому, що він не є активним діячем, але слугує внутрішнім джерелом енергії, що є характерним для дієслів емоційного стану. Такий суб'єкт стану відмінний від суб'єкта ставлення тим, що стан підтримується зовнішньою щодо суб'єкта силою. Суб'єкт стану кваліфікується як пацієнс, що визначає морфолого-синтаксичні особливості дієслова.

Відмінкова форма додатка зумовлена семантикою і сполучувальними характеристиками дієслова емоційного стану, що виступаю у ролі присудка. Дієслово у функції присудка може набувати будь-якої вищо-часової та числової форми відповідно до форми підмета [5, 52].

Поверхнева структура суб'єктно-об'єктних дієслів емоційного стану виявляється у різних варіюваннях залежно від потенціалу сполучуваності дієслів. Найпродуктивнішою для більшості дієслів емоційного стану є сполучувальна конструкція: називний відмінок однини чи множини іменника (займенника) + перехідне дієслово емоційного стану + іменник (займенник) у знахідному відмінку однини чи множини без прийменника: **зневажати, любити, недолюблювати, ненавидіти, обожнювати, осуджувати, підозрювати**, наприклад: *Та Т.Шевченко не з'явився того гадючого шипіння Белінських* (Д.Чуб); *Українська сувора муза довго цуралась мого смаку, спотвореного життям у школі...* (Д.Чуб); *Значно старший за Шевченка маляр Сошенко, в якого Тарас жив чотири місяці, не раз дорікав за те, що він менше звертав уваги на малярство, ніж на поезію* (Д.Чуб).

Обов'язкова наявність об'єктної семи при суб'єктно-об'єктних дієсловах емоційного стану вказує на такі особливості їх сполучуваності у реченні:

1 уживання в позиції об'єкта емоційного стану іменника (займенника) в непрямих відмінках однини (множини) з прийменником або без залежно від семантики і потенціалу сполучуваності кожного конкретного дієслова;

2 морфологічна варіативність деяких дієслів емоційного стану (іменники у функції об'єкта).

Суб'єктно-об'єктні дієслова емоційного стану можуть відкривати додаткові позиції, що заповнюються факультативними семами, такими, як: мотив, причина. Зокрема мотив накладає на емоційний стан відтінок додаткової аргументації стосовно його виникнення. Семантичне наповнення дієслова по-різному може передбачати сему "мотив", але ступінь поряд з цим на перше місце виходить не емоційне значення, а раціонально усвідомлене, наприклад: **зневажати, недовіряти** на відміну від таких дієслів як **любити, радіти**, в яких сема "мотив" не є домінантною, визначальною для моделі побудови емоційного стану є дієслова емоційного стану, які можуть реалізувати мотиваційну сему, репрезентовані на глибинному рівні так:

S V O (M), що відповідає одно-однозначній моделі поверхневого рівня, наприклад: *Ображається Белінський і на письменника П.Куліша за те, що він у своїй праці "Історія Малоросії" пише, що Україна мусить відокремитися від Росії або загинути* (Д.Чуб).

Крім обов'язкових учасників суб'єкта та об'єкта, які утворюють мінімум для передання емоційного стану, також під час перебігу стану може сприяти каузації дієслів емоційного стану. Каузативні дієслова позначають стан, що нав'язується учасникам стану, наприклад, *як прибитий утратами Волшебник поволі заспокоюється, як його втома забирає своє...* (Ю.Андрухович).

Функцію каузатора емоційного стану може виконувати як особа, так і предмет, процес, явище, подія тощо. Каузативно-двооб'єктні дієслова емоційного стану найчастіше відбивають тричність стану і виражені каузативними двосуб'єктними дієсловами. Учасники такого стану є рівноправними об'єктами. Семантичну формулу таких дієслів можна репрезентувати так:

Saus V O₁ O₂

Репрезентація об'єктів при каузативно-двооб'єктних дієсловах збігається з основними способами вираження суб'єктів при двосуб'єктних дієсловах стану: як одно-однозначна, стягнена модель. Відмінність полягає лише в появі ще одного обов'язкового компонента – каузатора. Каузатор відповідає позиції підмета за поверхневою репрезентацією, об'єктні позиції наповнені прямим і непрямим додатками. Каузатор (підмет) переважно має морфологічне вираження, а саме форму іменника чи займенника називного відмінка однини або множини, що можуть вживатися як самостійно, так і як однорідні. Об'єктні позиції (на поверхневому рівні додатки) в одно-однозначній

структурі речення мають знахідний відмінок та прийменниково-іменникову форму орудного відмінка. У стягненій чи стягнено-розчленованій конструкції об'єктні позиції відповідають прямому додатку в знахідному відмінку однини чи множини. Звідси стягнена структура зумовлює лише форму множини каузативно-двооб'єктного дієслова-присудка.

Основу каузативно-суб'єктно-об'єктних дієслів становлять дієслова на позначення позитивного стану з семою “викликати прихильність”, наприклад: *Милуюся просторами вітчизни рідної... Очіма карими, п'янкими чарами приворожив мене юнак*. Емоційний стан створюється каузативно-суб'єктно-об'єктними дієсловами емоційного стану, об'єднаними семою “викликати відповідний позитивний чи негативний стан”, наприклад: **закохати, привертати, знаджувати, приваблювати, заворожувати, вчаровувати, притягувати** тощо.

Моделі каузативно-суб'єктно-об'єктних дієслів емоційного стану на глибинному рівні переважно репрезентовані мінімальною структурою: V Scaus O. Проте якщо наведені вище дієслова емоційного стану сполучаються з конструкціями, де представлений зворотний займенник **себе**, в родовому відмінку з прийменником **до** та орудним без прийменника (*до себе, від себе, собою*), які експлікують об'єктну сему дієслова, то стан ускладнюється, і суб'єкт стану експліцитно виконує й об'єктну функцію суб'єкта, тобто виступає одним із об'єктів стану.

Отже, граматична категорія відмінка є складною семантико-синтаксичною структурою. Категорія відмінка обирає певну форму валентно пов'язаних з дієсловом правобічних іменникових компонентів. Заповнена правобічна субстанціальна конструкція має певний відмінок, який визначає тип семантико-синтаксичних відношень і формально- синтаксичної структури речення відображає характер синтаксичних зв'язків іменника з дієсловом суб'єктно-об'єктні дієслова на позначення емоційного стану особи утворюють структури, предикативне ядро яких представлено субстантивом – назвою особи, якій приписується певний стан, а валентно зумовлені предметні актанти об'єкта, адресата або інструмента реалізуються як поширювачі ядра формами знахідного, давального або орудного відмінка залежно від позначуваної ними ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – Изд.2-е, доп. - М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с. (Лингвистическое наследие XX века).
3. Гак В.Г. К проблеме семантической семантики: (Семантическая интерпретация “глубинных” и “поверхностных” структур// Инвариантные синтаксические значения и структуры предложения. – М.: Наука, 1969. – С.77-85.
4. Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов // Языковые механизмы экспрессивности. – М., 1991. – 270 с.
5. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. – К.: НМК ВО, 1990. – 64 с.
6. Зализняк А.А. Семантика глагола бояться в русском языке // Известия АН СССР. – Сер. Лит. и яз. – Т. 42. - № 1, 1983.
7. Зализняк А.А. О семантике сожаления // Прагматика и проблемы интенциональности. – М., 1988.
8. Изард К.Е. Эмоции человека. – М., 1980. – 400 с..
9. Иорданская Л.Н. Попытка лексикографического толкования группы русских слов со значением чувства // Машинный перевод и прикладная лингвистика. – Вып. 13. – М., 1970.
9. Мацицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслів. – Луцьк, 1996. – 119 с.
10. Серпутько Г.П. Семантичні й функціональні параметри дієслів ставлення до об'єкта та суб'єкта: Дис. канд. філолол. наук. – К., 2006. - 236 с.
11. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М., 1986. – 240 с.
12. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж, 1987. – 192 с.

The Article is dedicated to the problem of the functionality of the lexical-semantic groups of verbs, in particular, indication of the emotional condition of people. The verbs are being researched on positions of the discovery of their semantics and identical expression in structure of the sentence. The comparing analysis of the verbal semanticises for the names of emotions and feelings is realized in concern with the combinations valences in Ukrainian language.

Key words: lexical-semantic field, valence, objective verb relations.

С.В. Харченко